

Монастирське землеволодіння XVII–XVIII ст. на території Любецької околиці

У статті розглядаються земельні володіння монастирів на території Любецької околиці у XVII–XVIII ст. За невеликим винятком, монастирям не вдалося створити тут великі земельні латифундії. Монастирі отримували землі через гетьманські універсали, купівлю та за тестаменстами.

Ключові слова: монастирські земельні володіння, Любецька околиця.

Любецька околиця* як історико-географічна територія сформувалася ще в давньоруські часи, коли Любеч був одним із важливих центрів Чернігівського князівства. У середині XIV ст. Любеч увійшов до складу Великого князівства Литовського, з 1471 р. – центр волості Київського воєводства, з середини XVI ст. київські воєводи стали призначати сюди своїх старост. Двічі – у 1500–1508 та 1551–1552 рр. – Любеч був захоплений московським військом. У 1569 р. Любецьке староство у складі Київського воєводства увійшло до Речі Посполитої. У середині XVII ст. місто стало центром козацької сотні Чернігівського полку.

Серед землеволодінь регіону в XVII ст. фіксуються не лише шляхетські (із покозаченням власників стають козацькими), але й маєтки т. зв. «нової» козацької старшини – у тому числі рангові, а також магістратські та монастирські маєтності. Землями на території колишнього Любецького староства та його окрузі володіли Києво-Печерський монастир, Чернігівські Борисоглібський кафедральний та Єлецький монастирі, а також Чернігівський П'ятницький жіночий монастир та Любецький монастир Святого Антонія (з 1693 р.).

Найдавнішим землевласником на території Любецького староства був Києво-Печерський монастир. Ці землеволодіння були набуті щонайменше у XV ст., коли Києво-Печерський монастир здобув у Любецькій волості кілька поселень – Навози, Мньов, Деряжичі та Серкі. Як зазначає О. Русина, володіння Печерського монастиря на Сіверщині існували з XV ст., навіть після включення Чернігово-Сіверської землі до складу Московщини, монастир зберіг право на ці маєтності, котрі фактично набули інтерполітичного (позадержавного) характеру [17, с. 173]. У 1628 р. в с. Пакуль Лавра володіла «3 димами и 3 огородниками», а 1631 р. Пакуль згадується як «новооседле» село з 6 хатами [12, с. 38, 46]. Зазначимо, що церковні володіння не описувалися ревізорами під час проведення королівських люстрацій Любецького староства кінця XVI – першої половини XVII ст., хоча, за даними польського історика О. Яблоновського, саме тоді монастирям було роздано чимало «осад» любецького боярства [18, s. 160, 222].

Чимало земель на території колишнього Любецького староства належало Борисоглібському монастирю (із другої половини XVII ст. став кафедральним [5, с. 7]). Одним із найдавніших володінь монастиря було с. Козел (сучасне Михайло-Коцюбинське). Ця маєтність була «успадкована» Борисоглібською єпископською кафедрою від ордену домініканців, якому в першій половині XVII ст. належав Борисоглібський собор. Уже в 1667 р. «село пустое Козел, с мельникую» було

* Існує і юридичне визначення терміну «околиця» — як групи сусідів, що знайшло своє відображення у литовських Статутах.

затверджено за Чернігівською кафедрою [7, с. 84]. З опису Чернігівського намісництва 1779–1781 рр.: «сотни Любецкой село Козел, онож и Будахов. Владения кафедрального Черниговского монастыря» [2, арк. 26].

Монастирю належали також землі у селі Присторонь. Відомо, що до XVII ст. володільцями села були шляхтичі та священники П'ятницької церкви Любеча Рев'ячичі (рід відомий з 1559 р.) [7, с. 96–97]. Однак у XVIII ст. якимись землями у Пристороні заволоділа й Чернігівська єпископська кафедра, частина залишилась за Любецькою церквою Св. П'ятниці [16, с. 84; 1, арк. 74].

Кафедра володіла маєтностями в селі Розсудів [16, с. 84; 1, арк. 74] – родовому маєтку шляхтичів Розсудевських (рід відомий із середини XVI ст.) [8, с. 96; 6, с. 664], та селі Тарасевичеві Велички [11, с. 286] (сучасне Тараса Шевченка) – маєтності шляхтичів Тарасевичів-Величковських (відомі з першої половини XVI ст., коли священником любецьких церков Св. П'ятниці та Св. Євстафія був Іван Тарасевич) [4, арк. 215 зв.; 13, с. 41].

Серед багатьох володільців с. Шибиринівка (у XVII–XVIII ст. тут мешкали роди Унучок-Посудевських, Вербицьких, Жлобів, Молявок, Лизогубів, Пузиків та ін.), якимись маєтностями розпоряджалась і Борисоглібська кафедра [16, с. 84; 1, арк. 74].

У 1701 р. Григорій Самойлович (Юхимович?) Кривопиша продав Чернігівському Борисоглібському кафедральному монастирю гуту біля с. Неданчичі, пізніше ця гута отримала назву «архієрейської». Продаж було підтверджено 1701 р. універсалом гетьмана І. Мазепи [6, с. 667]. З опису Чернігівського намісництва 1779–1781 рр.: «Сотни Любецкой село Неданчичи, разного владения». Серед землевласників села зазначені: Чернігівський Борисоглібський кафедральний собор, бунчуковий товариш Михайло Стороженко, бунчуковий товариш Іван Посудевський, військовий товариш Микола Константинович [2, арк. 34].

У XVIII ст. Чернігівській кафедрі належали також землі у с. Клонів, с. Левоньки, с. Неданчичі, с. Кононовка, с. Сухі Велички. На землях монастиря у другій половині XVII ст. утворилося й село Борисоглібів (сучасне с. Незаможне) [16, с. 84; 1, арк. 74].

Давнім монастирським володінням були с. Виблі, що перебували у володінні Чернігівського Єлецького монастиря щонайменше з 1635 р. [7, с. 157]. У середині XVIII ст. Виблі були названі «приселком» Любеча [3, арк. 3]. Єлецькому монастирю належали землі й у селі Буянки (перша писемна згадка про село – 1527 р.). У 1667 р. новгород-сіверський шляхтич Олександр Колчицький заповів Єлецькому монастирю Чернігова і чернігівському єпископові Лазарю Барановичу село Буянки, придбані ним у Михайла Перецького, який «маючи правом старовечным державною от ясне вельможного князя Гаштольда иже право тое презо военно кровое замешаней немоглоса задержати» [10, с. 32–33].

Чимало земель любецької шляхти у другій половині XVII ст. перейшло до Іллінського монастиря (з 1695 р. – Троїцько-Іллінського). Монастир придбав у чернігівського райці Наума Федоровича частину старого шляхетського володіння – Маслівщини [4, арк. 593], 1702 р. Троїцько-Іллінський монастир придбав у любецького священника Григорія Прокоповича Петрушинський ґрунт, а 1703 р. ще одну частину Петрушівщини – Кочержиський ґрунт [4, арк. 595–597, 600–600 зв.]. У 1710 р. в шляхтичів Щуковських та Корольків була придбана Кличинська земля поруч із с. Убежичі, 1720 р. у шляхтичів Тарасевичів – частина с. Велички [4, арк. 1075–1076, 1183–1183 зв.]. 1724 р. Троїцько-Іллінський монастир володів землями в селах Петруші, Убежичі, Неданчичі та Грабів [14, с. 51; 8, с. 233]. 1730 р. монастир володів частиною сіл Гушин, Зліїв і Петруші [14, с. 48; 15, с. 44, 57, 60]. У 1734 р. козак Андрій Калениковський продав Троїцько-Іллінському монастирю частину Розсудівщини [4,

арк. 931]. Троїцько-Іллінському монастирю належала й частина сіл Кисле, Молочки, Вербівка та Великий Зліїв [16, с. 84; 1, арк. 74].

Ченці Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря у XVIII ст. заснували село Нові Яриловичі – на місці Яриловицького скитка. Як зазначав О. Лазаревський, на північ від Старих Яриловичів (ченці володіли тут якимисьь землями), братія побудувала невеликий монастир – Яриловицький скиток. Згодом у Нових Яриловичах ченці «устромили» кілька заводів – для виробництва заліза, скла та паперу, здаючи їх в оренду. До яриловицького монастирського господарства також належали землі в селах Пізнопали, Клубівка, Киселівка, Строївка, Вербівка та ін. [2, арк. 548; 13, с. 23–24].

Значно менші маєтності належали чернігівському П'ятницькому жіночому монастирю – землі в с. Кошівка (або Кошони, це сучасне с. Редьківка) – згадка 1660 р., та землі у селах Рудка й Велички [11, с. 115, 188, 286].

Землевласником у регіоні стає і любецький монастир Святого Антонія. Відтоді, як у 1693 р. чернігівський архієпископ Лазар Баранович надав дозвіл ієродияконіві Іоні та ченцеві Інокентію Щирському відновити Любецький монастир Св. Антонія, і до ліквідації монастиря у 1786 р., монастир устиг заволодіти доволі значними маєтностями. Йому належали землі в навколишніх селах (в основному на правах співвласності), монастир отримував частину прибутку з кількох любецьких озер, володів млинами. Братії належали двори та сіножаті в самому Любечі, слобідка Коломійці та урочище під Любечем [9, с. 50–52].

Загалом у XVII–XVIII ст. для землеволодіння в регіоні (у т. ч. й монастирського) була характерна значна парцеляція, що виникала під час подрібнення маєтностей. З одного боку це полегшувало набуття земель монастирями, а з другого, за незначними винятками, не давало створювати великі земельні латифундії. Монастирі набували земель через гетьманські універсали, купівлю та за тестаментами. Подекуди монастирі володіли майном на співвласницьких засадах.

Список використаних джерел і літератури

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. I, спр. 62496.
2. ІР НБУВ, ф. II, спр. 13697, 551 арк.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 15578.
4. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 6, 1898.
5. *Гейда О. С.* До питання про перших чернігівських єпископів / О. С. Гейда // Хрещення Київської Русі: визначна подія в історії українського народу : матеріали наук.-практ. конф.; [редкол.: В. М. Бойко та ін.]. – Чернігів : Сіверянський центр післядипломної освіти, 2013. – С. 5–7.
6. Историко-статистическое описание Черниговской епархии // Черниговские епархиальные известия. – 1863. – №20. – 15 окт. – С. 663–664.
7. Историко-статистическое описание Черниговской Епархии. [В 7 кн.]. Кн. 5. Губ. город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остёрский. – Чернигов : Земская тип., 1874. – 452 с.
8. Историко-статистическое описание Черниговской Епархии. [В 7 кн.]. Кн. 6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский. – Чернигов : Земская тип., 1874. – 341 с.
9. *Кондратьев И. В.* Любечский мужской монастырь Св. Антония (к вопросу о хронологических рамках существования) / Кондратьев И. В. // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г. : науч. ежегодник. – Чернигов : Десна Полиграф, 2012. – С. 49–52.
10. *Константинович Н. К.* Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 4 (Дополнение).

- / Н. К. Константинович. – Чернигов : Губерн. тип., 1885. – 58 с.
11. *Кривошея В. В.* Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. Т. 1 / В. В. Кривошея. – К. : ДЦ «НВЦ „Пріоритети“», 2012. – 516 с.
 12. *Курданов А. Л.* Село Пакуль на зламі століть / Андрій Курданов. – Чернігів : РВК «Деснян. правда», 1996. – 57 с.
 13. *Лазаревский А. Л.* Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии / А. М. Лазаревский // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов : Губерн. тип., 1896. – Отд. 3. – С. 1–32.
 14. *Лазаревский А. Л.* Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 1. Полк Черниговский. – / А. М. Лазаревский. – Чернигов : Губерн. тип., 1866. – 390 с.
 15. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии. Вып. 3. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729–1730 гг. / под ред. Н. П. Василенка. – Чернигов : Ред. «Земского сб. Черниг. губернии», 1908. – XXX, 709 с.
 16. *Романовский В. А.* Хозяйства монастырских крестьян Любецкой сотни в 1767 году // Юбилейный сборник студенческого историко-этнографического кружка при Киевском университете Св. Владимира. – К. : Унив. тип., 1914. – С. 83–101.
 17. *Русина О. В.* Київ як sancta civitas у московській ідеології та політичній практиці / Русина О. // «Істину встановлює суд історії» : зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 2. – С. 165–182.
 18. *Jablonowski, A.* Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 11 : Ziemia ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw). Dział III // Źródła dziejowe. – Т. 22. – Warszawa : Skład gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s.

Игорь КОНДРАТЬЕВ

Монастырское землевладение XVII–XVIII вв. на территории Любечской околицы

В статье рассматриваются земельные владения монастырей на территории Любечской околицы в XVII–XVIII вв. За небольшим исключением, монастырям не удалось создать тут большие земельные латифундии. Монастыри приобретали земли по гетманским пожалованиям, через покупку или по завещаниям.

Ключевые слова: монастырское землевладение, Любечская околица.

Ihor KONDRATIEV

Monastery raids 17th–18th centuries in the Liubech outskirts

The article deals with estates of monasteries in Liubech outskirts in the seventeenth–eighteenth centuries. With few exceptions, the monasteries could not create this large land estates. Monasteries acquired land through hetman universals, purchase and bequest.

Keywords: monastery estates, Liubech outskirts.

Національний
архітектурно-історичний заповідник
«Чернігів стародавній»

Центр пам'ятокознавства
Національної академії наук України
і Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури

ЧЕРНІГІВСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ

**Збірник наукових праць
Випуск 2 (5)**

*До 890-річчя першої писемної згадки
про Борисоглібський собор у Чернігові*

Адреса редакційної колегії:

Національний архітектурно-історичний заповідник
«Чернігів стародавній»
вул. Преображенська, 1, м. Чернігів, 14000, Україна
Тел.: (0462) 64-59-63, 64-59-64

*Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.
Автори несуть відповідальність за повноту та системність висвітлення питання,
достовірність фактичного матеріалу, автентичність цитат
і точність бібліографічних посилань.*

Технічний редактор **О. М. Єрмоленко**
Коректор **О. О. Тригуб**

Підписано до друку 28.05.2015. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cug.
Ум. друк. арк. 35,5. Ум. фаб.-відб. 35,5. Обл.-вид. арк. 33,02.
Наклад 100 прим. Зам. № 0031.

ТОВ «Видавництво „Десна Поліграф“»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 11 червня 2011 р.
Тел.: (0462) 97-26-61, 97-26-64

Віддруковано ТОВ «Видавництво „Десна Поліграф“»
вул. Станіславського, 40, м. Чернігів, 14027, Україна